

4. Картины церковной жизни Черниговской епархии из десятивековой ее истории. - Київ, 1911. - С. 112.
5. Логвин Г.Н. Названа праця. - С. 180-181.
6. Модзалевський В.Л. Малороссийский родословник. - К., 1914. - Т. IV. - С. 663.
7. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. - Київ, 1990. - С. 154.
8. Вечерський В. Названа праця. - С. 89.
9. Булгаков С.В. Настольная книга для священно-церковно-служителей. - Москва, 1993. - Ч. II. - С. 1561.
10. Кара-Васильева Т. Гаптарство у сіверських жіночих монастирях // Сіверянський літопис. - 1996. - № 1. - С. 65.
11. Модзалевський В.Л. Названа праця. - С. 663.
12. Там само.
13. Бантиш-Каменський Д.Н. История Малой России. - Київ, 1993. - С. 583.
14. Модзалевський В.Л. Названа праця. - С. 675.
15. Там само.
16. Там само.
17. Скоропадський П. Мое детство на Украине // Скоропадський П. Спогади. - Київ - Філадельфія, 1995. - С. 400.
18. Вечерський В. Пам'ятники архітектури й містобудування Лівобережної України. Виявлення, дослідження, фіксація. - Київ, 2005. - С. 554.
19. Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських / Переклад з німецької Г.Сварник. - Львів, 2004. - С. 350-351.
20. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. - Москва, 1967. - С. 136.
21. Филарет (Гумилевский) Историко-статистическое описание Черниговской епархии. - Чернігів, 1873. - Т. III. - С. 209.
22. Логвин Г.Н. Названа праця. - С. 187-188; Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. - Москва, 1967. - С. 137.
23. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. - Москва, 1967. - С. 137.
24. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. - Київ, 2003. - С. 119.
25. Вечерський В. Пам'ятники архітектури й містобудування Лівобережної України. - Київ, 2005. - С. 348.
26. Там само. - С. 350.
27. Пархоменко І.В. Гравюри чернігівської друкарні XVII-XVIII ст., як джерело іконографії розписів Успенського собору Києво-Печерської лаври // Могилянські читання. - Київ, 2001. - С. 150-151.
28. Прицак О. Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія) // Останній гетьман: ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873 - 1945. - Київ, 1993. - С. 187.
29. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. - Київ, 1990. - С. 809.
30. Мисник Г.Є. Тростянецький дендрологічний парк. - Київ, 1960. - С. 6.
31. Клименко Ю.О., Клименко А.В. Старовинні парки Чернігівщини. - Київ, 2001. - С. 14.
32. Клименко Ю.О., Клименко А.В. Там само. - С. 13.
33. Папакін Г.В. Там само. - С. 118.
34. Папакін Г.В. Там само. - С. 118 - 121.

Анатолій Адрюк

ТВОРЧИСТЬ АРХІТЕКТОРА ЙОАННА-БАПТИСТА ЗАУЕРА

Про те, що зодчий Йоганн-Баттиста працював в Україні у XVII столітті, відомо вже досить тривалий час. Але свідчень про його життя і творчість майже не було. Дослідники історії української архітектури не знали навіть прізвища будівничого. Прослідкувати творчий шлях цього архітектора допомогло вирішення питання про авторство Троїцького собору в Чернігові /1679-1695 р.р./. Ми вже раніше торкалися цієї проблеми¹. Але важливе значення творчості Йоганна Баттиста для історії українського зодчества вимагає повернення до порушеного питання.

Починаючи з XIX ст. автором проекту чернігівського Троїцького собору вважався Адам Зернікау. Ця думка побутувала до 1960-х років, коли відомий дослідник історії українського зодчества М.П.Цапенко висловив думку, що споруду збудував архітектор Йоганн-Баттиста, який дещо пізніше звів також Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря на Полтавщині. До Чернігова

зодчий був запрошений із Вільнюса. Короткі дані про архітектора /дата його народження і смерті не були встановлені/ повідомлялись також в деяких енциклопедичних виданнях². При цьому чомусь не помічалось, що Йоганн-Баттист – це лише ім'я, тобто Іоанн Хреститель, а зовсім не прізвище /Жан-Баттист у Франції, Джованні-Баттиста в Італії/. Але і у пізніших виданнях продовжували вміщувати попередні відомості про архітектора.

У працях дослідників історії польської архітектури та мистецтва приведено раніше не відомі дані про діяльність зодчого. Було названо також його повне ім'я та прізвище – Йоганн-Баттист Зауер³ /у польській транскрипції – Ян Заор, у литовській – Йонас Заор/. Ці відомості погоджуються з даними українських документальних джерел XVII ст. /Літопис Мгарського монастиря/ про роботу архітектора в Україні.

Нині з'явилася можливість проаналізувати творчий шлях зодчого як в Україні, так і поза її межами. Йоганн-Баттист Зауер – архітектор німецького походження. Народився в польському місті Казімеж. Рік народження його невідомий. Але можна з певністю припустити, що це сталося в першій половині XVII ст. У 1658-1665 роках Й.-Б. Зауер був старшим майстром цеху мулярів і каменярів у польському місті Краків⁴.

Краківський цех мулярів і каменярів був одним із найдавніших. Він почав діяти ще в XVI ст. А вже Краків протягом довгого часу був столицею Польщі. Статути інших цехів створювалися за зразком краківського. Престиж цього закладу ґрунтувався не на чисельності його майстрів /їх було в різні часи від 20 до 40 чоловік/, а на високій фаховій підготовці здібних людей. Майстри цеху втілювали в життя не лише свої власні проекти, а й проекти інших авторів на замовлення шляхти, монастирів, церков і міщан. У §3 статуту краківського цеху зазначалось, що для здобуття звання майстра потрібно спочатку виконати головні завдання: у присутності старших майстрів накреслити хрестове склепіння, зробити його макет і втілити в матеріалі.

Потім претенденту належало виготовити власноруч кружала для зведення купола за допомогою триангуляції /метод вимірювання довжини дуги обчисленням сторін ряду трикутників/. Усе це вимагалось зробити «згідно з мірою і потребою». Після того, як кандидат у майстри виклав із цегли купол і зняв кружала, старші майстри уважно оглядали роботу, щоб не було ніяких відхилень. Далі треба було перекрити склепінням нішу і кутовий камінь.

Якщо претендент не виконував завдання, то змушений був навчатися ще рік. Цікаво, що син майстра також змушений був виконувати всі завдання без винятків і мав право навчатися у свого батька. Слід зазначити, що згадані випробувальні завдання не складали великих труднощів для пошукувачів звання майстра. Це засвідчує високий фаховий рівень підготовки кадрів у краківському цеху мулярів і каменярів⁵. Отже, і Йоганн-Баттист Зауер, який протягом семи років був старшим майстром краківського цеху, мав ґрунтовну фахову підготовку та досвід практичної роботи.

У другій половині XVII ст. у Польщі склались не дуже сприятливі умови для ведення значного мурованого будівництва. То був період економічного занепаду і політичної кризи. Зодчі змушені були працювати на замовлення в інших місцях, зокрема, в Литві. Тут зріле бароко охоплює період 1650-1690-х років. На деякий час настали перерви у війнах, що дало змогу накопичити великі кошти в руках феодалських магнатів і церкви. Інтенсивне будівництво велося не лише у Вільнюсі і великих містах, а й у провінції.

Одним із замовників був знатний і могутній феодал Міхал Казімеж Пац – великий литовський гетьман /з 1667 р./ і воєвода віленський /з 1669 р./. Він став фундатором монастиря августинців у Вільнюсі і костьолу Петра і Павла при ньому. На тому місці спочатку розташовувалось язичницьке святилище, а потім збудований дерев'яний костьол. М.К.Пац вирішив спорудити величний мурований храм, який слугував би усипальницею і свідчив про багатство та велич свого фундатора.

Для його зведення і був запрошений із Кракова архітектор Йоганн-Баттист Зауер. У 1668 р. він прибув до Вільнюса і привіз уже готовий дерев'яний макет майбутнього костюла. Замовник одразу вніс зміни до проекту /моделі/. Креслення і ескізи окремих частин споруди виконувались уже під час будівництва. Протягом кількох років Й.-Б. Зауер безпосередньо керував будівельними роботами. 29 червня 1668 р. урочисто закладений камінь з написом латинською мовою, який попередньо підготували в Кракові. Але підготовчі роботи почалися ще в 1666 р. Для будівництва використовували переважно місцеві матеріали. Цеглу підвозили на спеціальному поромі з цегельні, яка містилася на протилежному боці річки Неріс. Вапно випалювали в спеціальних ямах на будівельному майданчику. Лише гіпс завозили з-за кордону.⁶

На будівництві костюлу Петра і Павла працювало кілька майстрів із Кракова, більше десяти мулярів із Вільнюса, а також кріпаки із маєтків М.К.Паца. Загальна кількість зайнятих на будові людей коливалась від 70 до 80 чоловік. У серпні 1674 р. зведені склепіння, а в 1675 р. – купол. У грамоті М.К.Паца від 12 липня 1675 р. мовиться про завершення основних будівельних робіт. Наступного року перейшли до виконання зовнішнього оздоблення. У 1678-1679 роках вежі і баню вкрили бляхою. Покрівельні роботи продовжувались до весни 1685 р., а оздоблення купола – до 1687 р. Влітку 1674 р. із Гданська до Вільнюса були відправлені двері для храму. В 1682 р. до Гданська надіслали креслення і макети головного порталу храму, але цей задум не вдалося втілити. Завершував будівництво /в 1670 р. / італійський архітектор Фредіані ді Лука, який протягом довгого часу працював у М.К.Паца. Зараз важко сказати, чи вніс він якісь зміни до проекту Й.-Б. Зауера⁷.

Храм Петра і Павла у Вільнюсі зберігся до наших днів. Він у цілому повторює схему церкви Іль Джезу в Римі 1575 р. /архітектори Д.Віньола, Дж. делла Порта/, яка стала першим твором бароко в архітектурі. В об'ємно-просторовій композиції споруди домінують єдина баня і завершення двох веж на західному фасаді. Композиційна побудова інтер'єру логічна і проста.

Є відомості про те, що Й.-Б. Зауер брав участь у будівництві костюлу монастиря ордена камальдулів поблизу Каунаса⁸. Фундатором тут виступив великий канцлер литовський Христофор Зигмунт Пац. Костюл був закладений у 1667 р., а будівництво завершилося в 1674 р. Першим архітектором був Людовико Фредо із Венеції – чернець камальдульського монастиря Сан Мікеле ді Мурано⁹.

Й.-Б. Зауер прибув до Чернігова із Вільнюса на запрошення архієпископа Лазаря Барановича в 1680 р. У документі того часу зазначалось: «...майстра немецкой породы на имя Ивана Баптисту, которого для поправки церкви пастырское до Чернигова из Литвы зятягнуено»¹⁰. Закладення Троїцького собору відбулося 30 квітня 1679 р.¹¹, тобто роком раніше приїзду архітектора до Чернігова. За перший будівельний сезон було зроблено фундамент і почалося зведення стін. Автором першого проекту Троїцького собору міг бути ігумен Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентій Крщонович, який безпосередньо опікувався будівництвом і відомий, як вправний гравер. Однак втілення проекту в життя виявилось справою надто складною і для виправлення становища до Чернігова прибув досвідчений зодчий Й.-Б. Зауер. У вже цитованому документі згадується слово «поправа», що в перекладі з польської мови означає «поліпшення». Отже, архітектору довелося поліпшувати зроблене Л.Крщоновичем. Можливо, разом з Й.-Б. Зауером прибуло і кілька майстрів. Зодчий представив власний проект Троїцького собору /«Абрис»/, який і був виконаний. Цей «Абрис» представляв собою, найвірогідніше, зображений на папері головний західний фасад споруди.

Зведенням у Чернігові Троїцького собору була започаткована у другій половині XVII ст. побудова величних монастирських храмів. За взірць для них слугував тип давньоруського шестистовпного хрестово-купольного храму з широким центральним нефом, трансептом і центральною банею. Він був втілений в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря /1073-1078 р.р./, котрий став прототипом для побудови інших храмів. Звичайно, в XVII ст. зодчий застосував

нові прийоми, які збагатили об'ємно-просторову композицію. Вежі, які фланкують західний фасад, виступають над ним, а трансепт підкреслений двома ризалітами з півдня і півночі. Замість закомар фасади завершують барокові фронтони. Все це надало храму нового вигляду, який з незначними змінами повторений в Спасо-Преображенському соборі Мгарського монастиря на Полтавщині /1684-1692 р.р., архітектор Й.-Б. Зауер/, Миколаївському та Богоявленському соборах у Києві /1690-і роки, архітектор Й.Д.Старцев/.

Образ чернігівського Троїцького собору сподобався гетьману Івану Самойловичу і він за порадою Л.Барановича запросив зодчого Й.-Б.Зауера для роботи у Мгарському монастирі на Полтавщині. В 1684 р. зодчий зміг перейти до будівництва Спасо-Преображенського собору у Мгарі. Будівничий показав гетьману «Абрис черниговской монастырской церкви» як зразок для нової споруди. Запропонований проект видався гетьману завеликим для конкретного місця. Тому не випадково з архітектором були обговорені і основні розміри споруди. Довжина у плані належала бути близько 38 м, ширина до 24 м, а висота без хреста майже 42 м. Розміри зведеної споруди майже збігаються із запланованими.

Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря задумали будувати в 1682 р. замість старої дерев'яної церкви. Одразу почали виготовляти цеглу «коштом гетьмана». Але будівництво розпочалося лише весною 1684 р. 23 квітня, в день святого Георгія, почали копати фундаменти неподалік від старої дерев'яної церкви і заклали новий храм. «И в том основании под самым фундаментом, у алтаре, в земли под стеною, где горное седалище, положен есть камень выбиты, в нем положенные мощи святых и хартия на пергамене написанная, которую в том камени вибитом з мощами святых прикрывшее бляхою медяною, засмолена воском и запечатана.На утри же, иже си есть априля 24, почали фундамент муровати, майстер мурарски бысть немец з Вильня, зовомий Иоанн Баптиста»¹². Закладення каменю відбувалося в урочистій обстановці у присутності обох синів гетьмана і козацької старшини.

У «Постановлении» гетьмана І.Самойловича, даного в Батурині 23 травня 1684 р. /через місяць після закладення/, зазначалась і плата за роботу, яку будівельники самі запросили. Й.-Б. Зауеру передбачалось платити по 8 золотих на тиждень, а також «боршна на все лето: муки житной – осмачок 5, пшеничной 2 осмачки, пшона – 2 осмачки, гречаной муки – 2 осмачки, гороху – осмачка, соли – 700 гусок, сала – 2 пуди, баранів – 6, 2 діжечки масла, дві сиру, пива – 3 діжки, горілки – 100 кварт, олії – 30 кварт, яловицю і кабана.» Підмайстрові Мартину Томашевському було обіцяно платити на тиждень 6 золотих і, відповідно ті ж продукти, але менше на 25%. Далі в документі говорилося про «челядь чили товариство». 8 чоловік повинні отримати по 3 золотих на тиждень, 4 чоловіки – по 2 золотих, 6 чоловік – по 13 шагів, трьом належало заплатити по півталара, ще трьом – по копі кожному. Робітникам призначались і харчі, хоча й менше, ніж майстру і підмайстру. Всі 25 робітників були місцевими, про що свідчать їхні імена та прізвища /Василь Гадяцький, Лук'ян Уманський, Мартин Обмачівський/.¹³

Основні будівельні роботи закінчилися в 1687 р. У квітні наступного 1688 р. з Батурина до Мгарського монастиря прислано глухівського майстра Івана Бляхнера для покриття собору бляхою. Теслярські роботи виконав Дем'ян Ворона. Остаточні роботи закінчились у 1692 р.¹⁴ Але ще в серпні 1684 р. Й.-Б. Зауер ненадовго відбув до Глухова, де надав допомогу в побудові нової церкви. Можливо, одночасно із зведенням Спасо-Преображенського собору архітектор брав участь у будівництві й інших споруд Мгарського монастиря – нових келій та господарчих будівель.

На початку 90-х років XVII ст. Й.-Б. Зауер працює в Польщі. У 1690-1693 роках у барокових формах перебудовується готичний костюль паулинів на Ясній Гурі у Ченстохові,¹⁵ де Й.-Б. Зауер керував будівельними роботами.¹⁶ Невдовзі зодчий повертається в Україну. Згідно з договором від 14 травня 1695 р., він зобов'язався збудувати трапезну Мгарського монастиря відповідно до креслень і за детальними розмірами, які були задані. За роботу Й.-Б. Зауеру було обіцяно

заплатити «золотих полтрети тисячи доброї монети». 10 липня 1695 р. почали копати траншеї для фундаменту. 18 липня/ як мовилось у документі/ «основана бысть трапеза, в каковом основаниі положил под горним седалищем игумен камень четвероугольный, в яковом камени положены суть мощи святых и хартия, писанная на пергамене». Наступного дня почалось зведення стін. Через брак матеріалів будівництво споруди затягнулось. У 1700 р. Й.-Б. Зауер помер, а розпочаті роботи продовжив Опанас Пирятинський. Будівля трапезної, що довго зводилась, виявилася нестійкою. 5 липня 1701 р. вітвар трапезної церкви і половина всієї споруди до самого фундаменту впала.¹⁷

Із споруд, які зводив Й.-Б. Зауер, до наших днів збереглися найзначніші – костюл Петра і Павла у Вільнюсі, костюл у Пажайслісі, Троїцький собор у Чернігові та Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря на Полтавщині. Дослідники і раніше відзначали подібність композицій чернігівського Троїцького собору і костюлу Петра і Павла у Вільнюсі, пояснюючи її засвоєнням українською архітектурою деяких досягнень західноєвропейського зодчества.¹⁸

Нині стало ясно, що схожість зумовлена тим, що будувалися ці споруди одним зодчим – Й.-Б. Зауером. Вони мають подібні плани, об'ємно-просторові композиції і близькі за розмірами. Вільнюську будову завершує одна велика баня, а в Чернігові за давньоруською традицією були зведені ще чотири. Фасади костюлу Петра і Павла завершують трикутні фронтони. Лише між вежами фронтон складної форми підкреслює провідну роль західного фасаду. В чернігівському Троїцькому соборі барокові фронтони з волютами є на всіх чотирьох фасадах. Разом з єдиною пластичною обробкою це підкреслює рівноцінність фасадів, характерну для української архітектури того часу. В костюлі Петра і Павла бічні нефи влаштовані висотою в один поверх, а в Троїцькому соборі вони мають три яруси.

У першому ярусі центральної частини західного фасаду костюлу Петра і Павла виступає портик, над яким розташований відкритий балкон з балюстрадою. В Троїцькому соборі портик відсутній, а вихід із хор назовні влаштований між вежами. На фасаді він позначений горизонталлю балюстради. Портали входів у чернігівській споруді мають простіші форми. На західному фасаді вільнюської споруди застосовано колони з корінфськими капітелями. У Троїцькому соборі на всіх фасадах бачимо пілястри і лише біля порталів півколонки. Вікна і ніші в Троїцькому соборі на відміну від костюлу обрамлені «вухастими» наличниками з трикутними і лучковими сандриками. В костюлі Петра і Павла на західному фасаді в нішах установлені скульптури. В Троїцькому соборі ніші різної форми оздоблені живописом.

Костюл у Пажайслісі, у зведенні якого брав участь Й.-Б. Зауер, має деякі спільні риси з чернігівським Троїцьким собором. Цікава особливість обох пам'яток – балюстрада над карнизом, що увінчує фасад. Якщо в Пажайслісі вона розташована над високим аттиком і продовжується в отворах веж, то в чернігівському храмі слугує огорожею для невеликого простору між вежами над фронтонном. Подібні фронтони мають західні портали. В обох спорудах застосовані трикутні фронтончики над вікнами і «вухасті» наличники.

Й.-Б. Зауер будував у Чернігові дещо інакше, ніж робив це раніше. Як і всі зодчі, які працювали в той час в Україні, архітектор звертався до місцевих традицій, що сягають доби Київської Русі, поєднуючи їх із новітніми досягненнями будівничих Західної Європи.

Як уже згадувалося, за зразком чернігівського Троїцького собору Й.-Б. Зауер збудував Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря на Полтавщині. Планова побудова цих споруд майже однакова. Вони мають по три повздовжні нефи і шість стовпів. Близькі і розміри споруд. Фронтони фасадів в обох спорудах мають різну форму. Бані Троїцького собору відрізняються виразною пружністю форм грушовидних завершень. У Мгарському храмі силуети бань більш сухі і виглядають у порівнянні із чернігівськими дещо збідненими. Великі вікна у вигляді хрестів мають у Спасо-Преображенському соборі спрощену форму. Декор фасадів

Мгарського храму /ліпнина з'явилась пізніше у XVIII ст./ скромніший, членування не такі чіткі, як у Троїцькому соборі.

Більше відмінностей в інтер'єрах споруд. Бічні нефи Спасо-Преображенського собору виділені не так чітко і мають два, а не три яруси, як у чернігівській будові. У Троїцькому соборі інша пластична обробка інтер'єру. Багатопрофільні карнизи, численні розкріповки на стовпах, складної форми балюсади на другому ярусі хорів, хрестові склепіння бічних нав надають будові пишного вигляду.

Отже, жодна споруда, зведена Й.-Б. Зауером, не повторюється. Хоча в усіх є спільні риси, притаманні творчій манері зодчого. Всі пам'ятки своєрідні і неповторні, що зумовлювалося смаками і вимогами замовників, місцевими художніми традиціями, участю в роботі місцевих майстрів, природними умовами. Творчість архітектора Йоганна-Баптиста Зауера /народився в першій половині XVII ст. – помер в 1700 р./ залишила помітний слід в культурі українського, литовського та польського народів. Він працював в Україні /Чернігів, Мгарський монастир біля Лубен на Полтавщині, Глухів/, у Литві /Вільнюс, Пажайсліс/, у Польщі /Краків, Ченстохова/. На прикладі діяльності зодчого можна наочно побачити, як поширювався стиль бароко, незважаючи на державні кордони як в католицьких, так і в православних державах. Замовниками будівництва виступали крупні світські і духовні феодалі. У Польщі – шляхта і католицька церква, в Литві – великий литовський гетьман та віленський воєвода М.К.Пац, великий канцлер литовський Х.З.Пац, в Україні – чернігівський архієпископ Л.Баранович та гетьмани І.Самойлович і І.Мазепа.

Будівництво провадилося за кресленнями «Абрис» та дерев'яними макетами споруд. Воно велося за зразками, якими слугували раніше збудовані споруди. І в Литві, і в Україні разом з Й.-Б. Зауером працювали переважно місцеві майстри. Лише інколи він залучав до роботи людей із Кракова. Творчість архітектора унаочнила важливі процеси в українській архітектурі та зодчестві інших європейських країн. Троїцький собор, зведений в Чернігові за проектом Й.-Б. Зауера на замовлення Л.Барановича, започаткував побудову величних монастирських храмів 80-90-х років XVII ст. на Полтавщині та в Києві. Вони склали цілий напрямок в українській культовій архітектурі того часу. За його проектами були зведені пам'ятки, в яких яскраво виявилися традиції вітчизняного зодчества та європейської будівельної практики.

Джерела та література:

1. Адруг А. Памятник архитектуры в Чернигове // Строительство и архитектура. - 1984. - № 3. - С. 32.
2. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. - М.: Стройиздат, 1967. - С. 169-171.
Словник художників України. - К.: УРЕ, 1973. - С. 16.
3. Hoznung Z. Sztuka barokowa. Architektura. 1660-1710. //Historia sztuki Polskiej. - Kzakov, 1965. - Т. 2. - С. 344.
4. Loza S. Architeki i budowniczoze w Polsce. - Warszawa: Budownictwo i architektura, 1954. - S. 341.
5. Rewski Z. Majstersztyki krakowskiego cechu murarzy i kamieniarzy XVI-XIX wieku. - Wroclaw: Zaklad im. Ossolinskich-Wydawnictwo, 1954. - S. 8-48.
6. Спельскис А. Жемчужина вильнюсского барокко. - Вильнюс: Минтис, 1964. - С.5.
7. Самалавичюс С. Жемчужина барокко /костел Петра и Павла в Вильнюсе/. - Вильнюс: Минтис. 1977. - С. 6-7.
8. Mazoji Lietuviskoji Tarybine Enciklopedia. - Vilnius: Mintis, 1971. - Т.3. - Р. 838. Encyklopedia Powszechna. - Warszawa: Panstwowe wydawnictwo Naukowe, 1976. - Т. 4. - С. 764.
9. Червоная С., Богданас К. Искусство Литвы. - Ленинград: Искусство. 1972. - С. 52.
10. Цит. за: Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. - М.: Стройиздат. 1967. - С. 170.
11. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. - Чернигов. 1873. - Кн. 2. - С. 8-9.
12. Отрывки из летописи Мгарского монастыря /1682-1775//Киевская старина. - 1889. - апрель. - Т. 25. - С. 43-44.

13. Там же. - С. 39-41.

Літопис Мгарського монастиря (1682-1775)/Переказ українською літературною мовою, публікація і примітки В.Шевчука // Пам'ять століть. - 1997. - № 1. - С.11-12.

14. Логвин Г.Н. По Україні. - К.: Мистецтво. 1968. - С. 395.

15. Losinski J., Milobedski A. Atlas zabytkow architektury w Polsce. - Warszawa: Polonia, 1967. - S. 56.

16. Hornung Z. Sztuka barokowa. Architektura. 1660-1710. //Historia sztuki Polskiej. - Krakow, 1965. - T.2. - S .345.

17. Літопис Мгарського монастиря (1682-1775)/Переказ українською літературною мовою, публікація і примітки В.Шевчука //Пам'ять століть. - 1997. - № 1. - С. 29. Отривки из летописи Мгарского монастыря (1682-1775) //Киевская старина. - 1889. - Апрель. - Т.25. - С. 64-68.

18. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. - М.: Стройиздат. 1967. - С. 167.

Дмитро Казіміров

●

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ НА МЕНЩИНІ

У середині XVII ст. після Визвольної війни в соціальній структурі українського населення відбуваються значні зміни. Одне з найвагоміших місць у суспільстві починає посідати козацтво, а з його середовища виділяється найбільш привілейована частина, представниками якої були переважно багаті, досвідчені, авторитетні люди. Вони починають посідати ключові позиції у політичному та соціально-економічному житті новоствореної української держави. Згодом до цього середовища входить також шляхта, яка підтримала Б.Хмельницького, зберегла свої володіння і мала стійкі наміри щодо їх розширення. Можливо, саме наявність її у середовищі козацької старшини, яка формувалася, і спричинила створення прошарку великих землевласників, часто не залежних від волі гетьмана та з великими владними амбіціями. Ці люди посіли ключові посади в державних установах на всіх рівнях влади.

Однією з головних умов, яка закріплювала економічний, соціальний статус та в цілому панівне становище старшини у суспільстві була земельна власність. Тому протягом існування Гетьманщини відбувався процес концентрації землі у представників саме цього стану. На жаль, привілейована верхівка не змогла скластись як повноцінна державотворча сила, оскільки не уявляла сам процес побудови держави та її кінцевого вигляду. Окрім цього, не змінився її світогляд, продовжували діяти старі звичаї людських стосунків у суспільстві, які було не просто змінити.

Тому економічний інтерес, накопичення багатств починає посідати чільне місце в діяльності козацької старшини. Її розколи на ворогуючі угруповання приводили до братовбивчих війн, що врешті-решт підривало силу українського війська, вело до спустошення українських земель. Негативною стороною в її діяльності було і те, що в погоні за багатством вона допускала відверту зраду національних інтересів, що, зокрема, успішно використовувалося російським урядом. Так у козацькій старшині, на думку В.Шевчука, формувался тип колаборанта. Задля прикладу можна навести доноси старшини на гетьманів Д.Многогрішного, І.Самойловича, І.Мазепу. Інші представники козацької верхівки, спостерігаючи втрату політичної автономії і поглинення українських земель російською державою, намагалися зберегти хоча б свою економічну незалежність.

Старшинське землеволодіння почало формуватися вже в період Визвольної війни. Одним із таких способів було захоплення вільних земель, а також маєтків, залишених польською шляхтою.

Згодом у другій пол. XVII - XVIII ст. землеволодіння козацької старшини